

Economia

Fàbriques i producció de paper a les comarques gironines (1843-2000)

Pere Sala

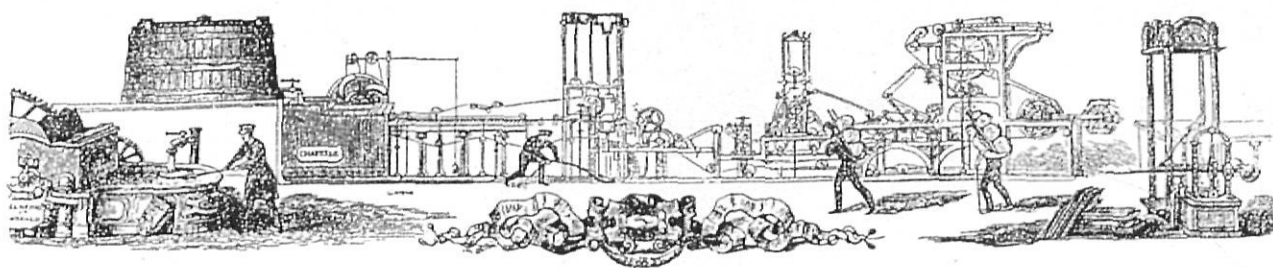
La pastera Felip Flores, a Sarrià de Ter, primera màquina a Espanya desfibrador de fusta per a pasta de paper (1869).

ASSUMPTIÓ VILA

El propòsit d'aquest article, eminentment empíric, és el d'oferir un marc general del sector paperer gironí contemporani a partir d'un mostreig de dades bàsiques relatives a les fàbriques instal·lades i a la producció generada. Dividim el treball en quatre parts. A la primera exposem el procés de transició del paper manual al paper mecànic, amb important protagonisme a Catalunya de la ciutat de Girona. La segona part (1850-1910) tracta de la concentració de les fàbriques a les conques de l'alt Fluvià i del Terri, ambdues de llarga tradició en paper manual. Durant el primer terç del s. XX s'estén la instal·lació de màquines de paper. Tal com mostra la tercera part (1910-1970), les principals empreses es constitueixen al baix Ter. L'expansió dels anys 1960 beneficia l'àrea del Gironès. Hi sobresurt Torras Hostench, societat que el 1975 controla deu fàbriques arreu de l'Estat. A final de segle són nou, però de major potencial: les 530.000 tm produïdes el 1998 suposen el 60% de la producció espanyola de papers d'impressió i escriptura. Aquest lideratge i el procés de concentració industrial viscut durant els últims 20 anys, que ha portat a la desaparició de força empreses gironines, són els temes de l'última part (1970-2000).

La industrialització del sector paperer català arranca l'any 1843 amb la fàbrica de paper continu La Gerundense, al barri del Mercadal de Girona.

FÁBRICA DE PAPEL CONTINUO **LA GERUNDENSE** PRIMERA DE CATALUÑA

DE

Del paper manual a la mecanització: Girona, pionera a Catalunya (1843)

La industrialització del sector paperer català arranca el 1843, quan la societat Oliva y Flores (La Gerundense) inicià al barri del Mercadal gironí la producció de paper continu. La segona màquina contínua a Catalunya també s'instal·là a Girona, al barri de Pedret, dos anys més tard (La Aurora)(1). La mecanització, que obtenia el paper en full continu (tallat posteriorment), suposava una revolució de la productivitat respecte a la fabricació tradicional (manualment i full a full).

D'invenció xinesa, la producció paperera fou implantada a la península Ibèrica pels àrabs al s. VIII. A Catalunya —introduïda a través de València— les primeres notícies apareixen al s. XII, igual que a Girona, vinculades també al Mercadal (al molí mogut per les aigües de la sèquia Monar). El procés preindustrial d'elaboració de paper utilitzava pasta de fibra cel·lulòsica vegetal (sobretot de lli i cànem) procedent de la fermentació i l'esmicolament mitjançant maces hidràuliques de draps, xarxes, cordes, sacs, veles, etc. Després, a les tines, la barreja de la

cel·lulosa amb gran quantitat d'aigua permetia que aquesta fos filtrada pels petits sedassos manuals, els quals formaven a la seva superfície, pel rellegat de les diminutes fibres, el full de paper. Fins a mitjan s. XIX l'hegemonia paperera catalana correspongué a les comarques de l'Alt Penedès i l'Anoia. El 1775 el nucli gironí de les conques Fluvià-Terri elaborava a l'entorn d'un 10% del pes total de la producció catalana d'aquest paper manual (de tina o discontinu), mentre que les del Riudebitlles i de l'Anoia-Francolí-Brugent (amb centre a Capellades) hi aportaven un 11% i un 52% respectivament (2). Per contra, el 1910 l'eix gironí Ter-Fluvià-Terri (amb important dotació de paper continu) generava al voltant del 65% del pes total de la producció paperera a Catalunya. Era en bona part paper corrent per a impressió i escriptura, mentre que l'àrea de Capellades continuà especialitzada en producció de qualitat (paper d'Estat, de fumar...) derivada del sistema artesanal tradicional.

Després del seguit de màquines contínues instal·lades a les comarques gironines a partir de 1843, la consolidació del predomini gironí en el món paperer

català es veié reforçat per una nova revolució tècnica, aquest cop en el camp del subministrament i tractament de la matèria primera. L'increment de la demanda de paper a la segona meitat del s. XIX va topar amb un problema d'insuficiència de cel·lulosa. La draperia no donava l'abast. La solució vingué de la fibra forestal, amb la màquina desfibradora de fusta, que obtenia la cel·lulosa per fricció dels troncs (era l'anomenada «pasta mecànica»). Girona tornà a ser-ne capdavantera, ara no només a Catalunya sinó al conjunt d'Espanya: el 1869 el molí Flores de Sarrià de Ter incorporà la primera desfibradora de fusta de l'Estat, màquina construïda pels tallers gironins Porredón y Comas adaptant el model alemany Völter (a Stuttgart des de 1852), conegut per Felip Flores i Brugada durant el seu viatge comercial a l'Exposició Universal de París de 1867. La desfibradora hidràulica de Can Flores (mola de gres d'1,3 m de diàmetre per 0,4 d'ample i a 170 revolucions per minut) processava en 24 hores 1,3 tm de fusta seca i originava 650 kg de pasta seca, que era consumida —en barreja amb pasta de draps— per La

Taula 1. Fàbriques de paper a les comarques de Girona, 1862.

	<i>Procediment (unitats)</i>	<i>Nombre d'empleats</i>	<i>Localitat</i>
Paper continu			
La Aurora*	cilindres (6)	58	Girona
Bernardo Clusells	cilindres (1)	8	Besalú
La Gerundense *	cilindres (35)	130	Girona
Oliveras, Carbó y C ^a	cilindres (2)	24	Cornellà del Terri (Borgonyà)
Paper tradicional			
Bernardo Artigas	tines (1)	8	Vall de Bianya (Capsec)
Miguel Iglesias	tines (2)	16	St. Joan les Fonts (Begudà)
Miguel Soler	tines (1)	8	St. Joan les Fonts (Begudà)
Francisco Torras	tines (3)	22	St. Joan les Fonts (Begudà)
Francisco Torras	tines (2)	16	Banyoles
Francisco Vilar	tines (2)	16	St. Joan les Fonts (Begudà)
Jacinto Vilarell	tines (1)	8	Cornellà del Terri (Borgonyà)
Paper d'estrassa			
Isidro Arbox	tines (1)	3	St. Joan les Fonts (Begudà)
Jaime Cerquella	tines (1)	6	Banyoles
Domingo Cerquella	tines (1)	6	Banyoles
José Coca	tines (1)	3	St. Joan les Fonts (Begudà)
José Font	tines (1)	2	Cornellà del Terri (Borgonyà)
Jacinto Masgrau	tines (1)	6	Banyoles
María Masmitjá	tines (1)	6	Banyoles
Jaime Oriols	tines (1)	6	Banyoles
María Riera y Oriol	tines (1)	6	Banyoles
Juan Solá	tines (2)	16	Vall de Bianya (Capsec)

Font: a partir de F. Giménez Guitèd, *Guía fabril e industrial de España*. Madrid, 1862, p. 90-98.

* Indica que l'empresa tenia despatx comercial a Barcelona.

Aurora, productora de paper premsa destinat sobretot a Barcelona (igual que La Gerundense) (3). L'emplaçament de la Pastora Flores (que conserva avui pràcticament intacta l'arquitectura exterior de l'edifici fabril) visqué 70 anys més tard un altre canvi tècnic capdavanter en la indústria paperera espanyola. Efectivament, el 1941 s'hi situà Paulino Torras a fi de produir paper i pasta de fusta desfibrada mitjançant l'acció corrosiva de lleixius de sodi (pasta química), amb un innovador sistema de reutilització dels agents químics (sosa) de fort impacte en la reducció de costos de producció (4).

1850-1910: la concentració paperera a l'alt Fluvià i al Terri

Però, respecte al paper mecànic, quines fàbriques gironines havien adoptat la màquina contínua a mitjan s. XIX? Una font relativa a la contribució industrial ens en dona la llista corresponent a l'any 1862 (vegeu taula 1), on la referència al paper industrial la proporciona el nombre instal·lat de piles holandeses (o cilindres refinadors i preparadors de la cel·lulosa abans de la seva circulació cap a la boca o caixa d'entrada de la màquina).

A banda de La Aurora i La Gerundense (primera paperera d'Espanya, amb exclusió de les províncies forals de País Basc i Navarra, exemptes de contribució), trobem dues fàbriques més de paper continu: Oliveras, Carbó y Cia., a Cornellà del Terri (Borgonyà), activa fins al principi del s. XX en un esplèndid edifici industrial que avui és una filatura de tintatge en la seva planta baixa, i Clusells, a Besalú, la més petita. Respecte al paper tradicional, de quantitat artesanal, el principal productor era ja la família Torras, amb 22 operaris a Sant Joan les Fonts i 16 a Banyoles (en un molí posteriorment

Entre 1850 i 1910 hi ha una concentració de fàbriques papereres a les conques de l'alt Fluvià i del Terri.

reconvertit en allò que avui és l'empresa xocolatera Torras). Els Torras adoptaren la màquina contínua, a Sant Joan les Fonts, el 1877. Segueixen en importància els també santjoanencs Iglesias i Vilar. En paper manual de baixa qualitat (estrassa) destaquen els nombrosos petits productors de l'àrea de Banyoles, tot i que el fabricant amb més operaris (i de llarg) era Solà, a la garrotxina Vall de Bianya, veïna de Sant Joan les Fonts. Molt probablement aquesta llista no esgota tots els paperaires de la província, atès que en ser una font fiscal sovint els més minúsculs podien escapar d'aquests registres impositius.

La mateixa font de 1862 ens informa també sobre la capitalització agregada del conjunt dels sectors industrials, i el resultat és que la indústria paperera liderava a la província de Girona el valor en edificis, maquinària i capital circulant (pagament anual de salaris, matèries primeres, etc.), amb un 22% del valor fabril total, seguida del sector tèxtil, amb un 20%, i del fariner, amb un 11% (7). [En canvi, 100 anys més tard, el 1969, el sector paper-arts gràfiques gironí se situava —d'entre 12 sectors— en el 7è lloc del rànquing industrial de la província, i generava un 5,5% del seu valor afegit industrial, per darrere del tèxtil, (amb un 16%); de la construcció, (15,5%); dels transformats metàl·lics, (15%); de la química, (13%); de l'alimentació, (12%); i de fusta i suro, (8%) (8)]. Igualment, era, el 1862, la indústria més intensiva en capital, amb diferència, amb un quocient capital/treballadors de 29.319 rals per ocupat (367 ocupats), seguida de les fonerries metal·lúrgiques, amb quocient de 17.026 (154 ocupats), de l'adoberia de pells, amb 7.426 rals/ocupat (61 treballadors) i de la

1862. La Gerundense: paperera líder a Espanya (exclosos País Basc i Navarra, fiscalment exempts)

Les dades de la contribució industrial de mitjan s. XIX ens mostren l'hegemonia productiva a Espanya de La Gerundense, a la sèquia Monar (al Mercadal de Girona). La segona paperera de l'Estat (excloent-ne les províncies forals) era la Fàbrica de Papel Continuo de Rascafría, a Madrid (5). La Gerundense fabricava el 1843 unes 480 tm de paper l'any (3 tm/dia, tenint en compte la forta discontinuïtat del treball anual pels estiatges i altres aturades). En incorporar, però, les províncies exemptes de contribució estatal a les estadístiques fiscals, veiem que durant la segona meitat del s. XIX el lideratge paperer peninsular s'anà traslladant al País Basc: si prenem l'indicador d'amplada de màquina, el 1879, a Tolosa (Guipúscoa) n'hi havia tres de superiors a 1,5 m, i a Navarra una d'1,8 m, mentre que a la resta de províncies se superava molt escassament el metre d'ample (Girona continuava capdavantera amb sis màquines de més d'1 m, seguida de Madrid amb quatre). Aquest mateix any, el nombre total de màquines contínues a Espanya era de 48 (13 al País Basc, 9 a Catalunya, 6 a Castella-Lleó...; —als EUA, que ja era el primer productor mundial, n'hi havia més de 1.000, més de 800 a Alemanya, més de 500 a França...), mentre que el 1850 n'hi havia 16 (3 a Catalunya a Castella-Lleó, 2 a Madrid, 2 al País Basc...). Amb l'expansió de la pasta forestal, el País Basc reforça el seu domini per sobre del català, atesa —ultra la seva major dotació hídrica— la proximitat dels seus ports a les coníferes escandinaves, amb nolis encara més avantatjosos per a la plena càrrega de retorn dels vaixells (exportació de mineral de ferro biscaí). Per exemple, divuit anys després de l'engegada de la sarriana Flores, el 1888 la principal pastera de fusta era La Guipuzcoana, amb una producció diària (24 h) de 5 tm de cel·lulosa, que subministrava a les diverses fàbriques de La Esperanza, nucli empresarial reforçat el 1901 per la fusió amb altres empreses, que va donar lloc a la gran La Papelera Española (6).

Oliveras, Varbó y Cia. a Cornellà del Terri (Borgonyà), tercera paperera contínua gironina el 1862.

Taula 2. Fàbriques de paper i derivats a les comarques gironines, 1933. Producció el 1944.

(1932/33)	Localitat	Tones mètriques (1944)
Paper		
Juan Forn*	Campdevàrol	1.560 (Ylla)
La Papelera Olotina*	Vall de Bianya (La Canya)	
Sala y Bertrán (La Gerundense)*	Girona	2.370
Salvador Torras Doménech*	Amer (Bonmatí)	
Rafael Torras Juvinyà*	St. Joan les Fonts	2.920
Manuel Vancells (La Aurora)	Girona	
Paper d'estrassa		
Bernardo Butiñá	Sarrià de Ter	540 (Cartró i/o estrassa)
Joaquín Escatllar	Besalú (Beuda)	900 (Cartró i/o estrassa)
La Papelera Olotina*	Vall de Bianya (la Canya)	
Jaime Riera Sala	Ribes de Freser	475 (Cartró i/o estrassa)
Pedro Vila Planagumà	St. Joan les Fonts	630 (Cartró i/o estrassa)
Paper de fumar		
Francisco Rius	Olot	
Cartró		
Francisco Sala Rabet	St. Joan les Fonts	55
		3.790 (Paulino Torras. Sarrià i St. Julià de R. Paper)
		2.500 (Hijas de Torras Doménech. Flaçà. Paper)
		1.410 (La Papelera del Freser. Ribes. Paper)
		760 (Antonio Casabó. Besalú-St. Ferriol. Cartró/estrassa)
		310 (Viuda de P. Riera Sala. Ribes. Cartró/estrassa)
		280 (Vila Tarradell/Jacinto Llaguer. Sarrià Cartró/estrassa)
		200 (Jaime Masó Pujolás. Banyoles. Cartró/estrassa)

Font: a partir de l'*Anuario Industrial de Cataluña*. Cámara Oficial de la Industria de Barcelona. 1934. (Listes oficials de la Matricula de la Tributació).

Producció 1944: J. Tarrés, *Passat i futur...*, a partir de J. L. Asenjo, *Análisis estructural de la industria papelera*. * Indica que l'empresa tenia despatx comercial a Barcelona.

indústria llanera (6.914 rals, i 362 empleats); després, seguien el sector saboner, el fariner, el cotoner, l'oliare, el lliner i, finalment, el més intensiu en treball, el surer, amb un quocient de 224 rals per cadascun dels seus 4.380 tapers.

I el conjunt del sector paperer català (i espanyol), quin pes suposava sobre el total industrial català (i espanyol)? Les dades de la contribució industrial ens diuen que el 1856 (excloses també les províncies forals) el paper a Catalunya pagava el 3% del total satisfet per la indústria catalana, mentre que els paperers del conjunt d'Espanya

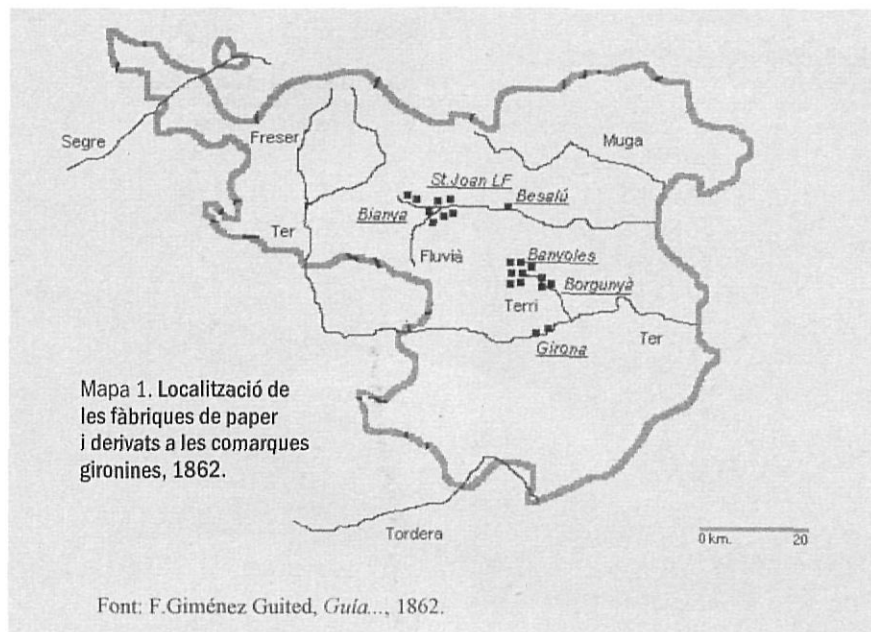
abonaven el 2,3% del total industrial. Les xifres indiquen que a la segona meitat del s. XIX l'expansió paperera fou més elevada que no pas la del conjunt fabril: el 1900 els percentatges pugen al 4% a Catalunya i al 5% a l'Estat.

Coneixem també per la mateixa font el pes del paper català sobre el conjunt del paper espanyol: el 1856 era d'un 32%, mentre que el 1900 —amb l'inici de la primera mobilització industrialitzadora a la resta d'Espanya— baixava al 30% (9).

Tenim per a 1908 una altra important estadística, sobre l'estructura sectorial de la indústria

catalana, de la qual mostrem les xifres sobre el valor de la producció i de l'exportació (10). La primera indústria catalana, la tèxtil, sumava un valor de producció del 70% del total industrial (564 milions de pessetes: 424 milions la cotonera, 82 la llanera, 28 la llinera i 30 la sedera), seguida de la metal·lúrgica, amb 72 milions de pessetes (9% del total) i de la tapeira —que havia viscut un fulgurant procés d'expansió i mecanització des de 1880—, amb 55 milions (7%). La paperera es trobava en sisè lloc (17 milions: 2%), després de la farinera i de l'adobera-pelle-

A partir de 1910, la indústria del paper es concentra preferentment a la conca del baix Ter.

tera, i per davant de la química i la cimentera. Tot i que en aquesta estadística (elaborada per la patronal Foment del Treball Nacional) les dades de les indústries no tèxtils eren incompletes (cosa que li dona un caràcter només tendencial), el sector paperer hi millorava posicions quant a valor exportat, atès que se situava en tercera posició (7% del total de 99,5 milions de pessetes), després del tèxtil (58%, amb un 38% corresponent a fils i teixits de cotó) i dels taps de suro (30%). Vegeu mapa 1.

1910-1970: el desplaçament del lideratge paperer al baix Ter

Fem ara un nou salt temporal i vegem les noves empreses aparegudes des de la segona meitat del s. XIX fins al primer terç del s. XX (1933 i 1944). Vegeu la taula 2.

Destaca el 1933 Rafael Torras Juvinyà, de Sant Joan les Fonts, segona societat anònima paperera d'Espanya per capitalització el 1934 (successora de l'antiga Francisco

Torras). La primera era el colós base La Papelera Española, domiciliada a Biscaia, amb un capital desemborsat de 63,6 milions de pessetes; a Torras Juvinyà era de 8,5 milions. La tercera paperera espanyola era Miquel y Costas & Miquel, de Capellades, amb 8 milions (11).

L'altre Torras, Salvador Torras i Domènech, era justament el cosí de Rafael Torras i Juvinyà. Escindiren la seva societat de Sant Joan les Fonts, Sucesores de Torras Hermanos, el 1901. Rafael s'adjudicà (en subhasta a plica tancada) la planta santjoanenca. Salvador va instal·lar la seva fàbrica a Bonmatí, engegada el 1903 i dirigida pel seu germà menor Paulí Torras (12). Posteriorment, quan el 1933 cessà l'activitat a Bonmatí, Salvador muntà una planta a Flaçà, i el 1935 Paulí ho feu a Sant Julià de Ramis. Amb la fàbrica de Sarrià de Ter (1941), Paulino Torras passà a liderar el sector: el 1944 elaborava el 26% del pes total de la producció gironina de paper (16% a Sarrià de Ter i 10% a Sant Julià de Ramis); Torras Juvinyà en feia el

La Gerundense i la sèquia Monar a Girona, a l'encreuament entre els carrers Sèquia i Gròber, l'any 1960.

20%; Torras Domènech, el 17%, i La Gerundense, el 16%.

Seguint a Sant Joan les Fonts trobem en la llista de 1933 Pedro Vila, que havia pres en arrendament el 1913 el molí d'en Coca (que data de 1789) per fer-hi paper d'estrassa i també cartró assecat a l'aire (a l'exterior). Més amunt, al Ripollès, a Ribes de Freser Jaime Riera Sala feia paper d'estrassa (era fill de Mariano Riera, paperer a la riera de Sant Sadurní d'Osormort, a les Guilleries, al bell mig entre Sant Hilari Sacalm i Vic). El 1909 Jaume Riera muntà a Campdevàrol una petita màquina contínua (d'1 tm diària de producció). El 1924 entrà a més al molí d'en Gorra, una de les dues papereres de Ribes de Freser, que va funcionar fins als anys 40. Llavors traslladaren el negoci a Ripoll, on fabricaren la seva pròpia pasta mecànica de fusta

Taula 3. Fàbriques de paper i derivats a les comarques gironines. 1977.

Empreses	Localitat	Origen constitutiu	Empleats
Torras Hostench (4 plantes)	Sarrià de Ter (central)	1935 (ca. 1750)	Més de 750
Torras Doménech	Flaçà	1903 (ca. 1750)	Més de 100
Vila Tarradell (2 plantes)	Sarrià de Ter	1913	Més de 100
Complementos Industriales	Breda	1954	Entre 50 i 100
Alzamora	Olot	1900	Entre 50 i 100
Manipulados del Ter	Sarrià de Ter	1944	Entre 50 i 100
Papelera La Confianza	Besalú (Beuda)	1880	Entre 50 i 100
Envases Universal	Les Preses	1960	Entre 25 i 50
Celulosas de Sils	Sils	-	Entre 25 i 50
Juan Butiñá	Sarrià de Ter	1934	Entre 25 i 50
Pedro Vila	Sant Joan les Fonts	1913	Entre 25 i 50
Cartonajes Plana	Olot	-	Entre 10 i 25
Escatllar	Besalú	ca. 1770	Entre 10 i 25
Cartonajes Massó	Banyoles	-	Entre 10 i 25
Celulosa Industrial Alto Ter	Camprodon	1953	Entre 10 i 25
Industrias Fenoid	Girona (Domeny)	1967	Menys de 10
Hijos de Francisco Sala	Sant Joan les Fonts	-	Menys de 10
Papelera Riera	Ripoll	1909	-
Papelera del Freser	Ribes de Freser	-	-

Font: a partir de J. Tarrés, *Passat i futur...* (hem respectat l'ordenació de l'autor segons distribució d'empleats). (La columna de l'any constitutiu és nostra).

(química —d'espart i alberdí— a partir de 1944). L'altra fàbrica de Ribes, La Papelera del Freser, malgrat la seva importància, no apareix a la nostra matrícula fiscal de 1933. En parlarem més endavant.

Tornant a davallar a la Garrotxa, trobem a la Canya (a tocar Sant Joan les Fonts) La Parelera Olotina, que elaborava bàsicament paper d'estrassa i paper d'Estat. Després de la Guerra Civil l'adquirí Torras Juvinyà (s'hi obtenia fil reciclat a partir de retall de fibres tèxtils usades). Acompanyant el Fluvià riu avall, a l'àrea de Besalú, a Beuda, aquesta matrícula fiscal de 1934 enregistra Joaquín Escatllar, a la fàbrica La Confianza des de 1925. Aquesta paperera té el seu origen en el francès Jean Joseph Grelon, que després de ser soci de la gironina La Aurora el 1850, participà a

Oliveras, Carbó y Cia. de Borgonyà, i després arrendà la fàbrica Dou-Llosas de Beuda, que va esdevenir Grelon y Rosal (1880), amb una producció de 2 tm/dia de paper de colors i d'altres especialitats (unes 320 tm/any). Joaquim Escatllar s'hi estigué de 1925 a 1959, en què s'instal·là poc més amunt del Fluvià (reconvertint l'antic molí de Bernardo Clusells), mentre Vila Tarradell, de Sarrià de Ter, hi entrava de soci industrial (La Confianza-Pedro Llosas). Els Escatllar fabricaven paper a Banyoles com a mínim des de 1776. S'ubicaren al costat de la farga d'aram, que també posseïen (i aprofitaven el pis superior per a l'assecatge dels papers i cartrons). Disposaren de màquina contínua el 1913, però amb el trasllat a Beuda, les instal·lacions banyolines tanca-

ren el 1928 (tanmateix, el 1941 les llogaren —i després vengueren— a Cartonajes Massó).

En canviar de conca i situar-nos al baix Ter, veiem com La Gerundense (que funcionà fins 1973) havia incorporat un important soci capitalista, Bertran, procedent del tèxtil. El 1928 s'estima una producció d'unes 10 tm/dia de paper premsa, mentre que la xifra de La Aurora era la meitat, sempre amb destinació majoritària als diaris barcelonins.

Passem tot seguit de 1944 a 1960 i al context macroeconòmic. Disposem de xifres provincials de la producció espanyola per a 1960. Eren les primeríssimes passes de l'obertura comercial exterior i del creixement econòmic impulsat pel Pla d'Estabilització de 1959, que havia de superar les migradeses

L'expansió dels anys seixanta beneficia l'àrea del Gironès, amb Torras Hostench com a empresa capdavantera que controla deu fàbriques arreu de l'Estat.

Anunci de la fàbrica gironina La Aurora, de 1928.

Sant Joan Les Fonts. A l'esquerra la Torre Blanca, molí paperer dels Torras (1a meitat del s. XIX), amb el seguit de finestres de l'edifici d'assecatge; a la dreta, en primer pla, Sala Rabet/Ecocartró, amb l'actual assecador "a l'aire" del cartró artesanal.

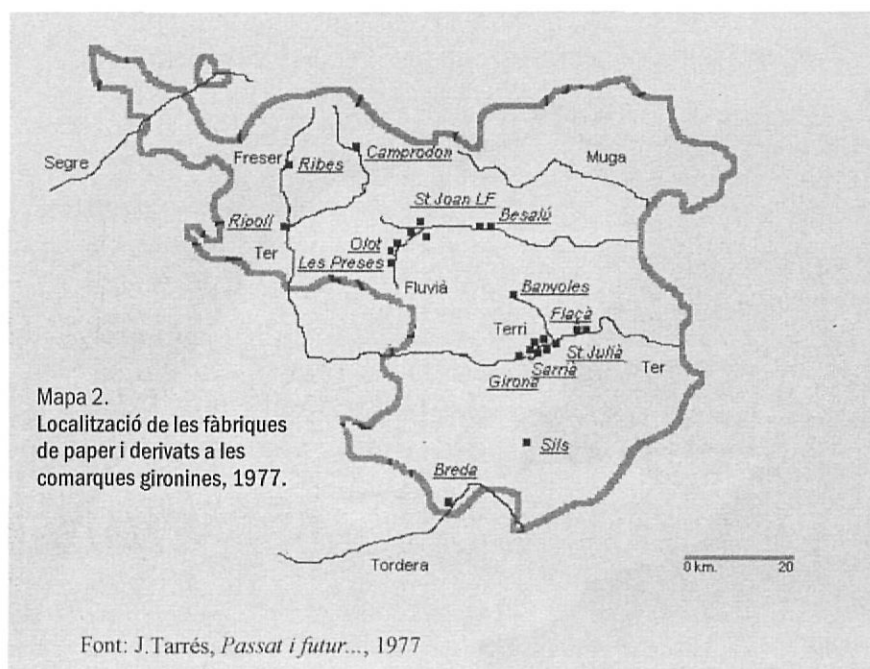
derivades del règim autàrquic dels anys 40 i primers 50 mitjançant el control de la inflació, la devaluació de la pesseta i la liberalització de la importació de capitals i maquinària. Dues províncies elaboraven més de la meitat (54%) del pes total de papers i cartrons: Guipúscoa i Barcelona (aquesta liderava el subsector de cartrons i cartronets, amb un 67% de la producció espanyola —també amb important percentatge de paper d'estrassa, 20% del total—, mentre que els guipuscoans eren hegemònics en papers d'escriptura i impressió —incloent aquí el paper de premsa—, amb un 85% del pes generat). La tercera província productora de papers i cartrons era València (35% de les estrasses); la quarta, Biscaia, i la cinquena, Girona. Aquestes 5 primeres demarcacions produïen el 86% del pes total. Girona hi representava un 6% (13).

1977-2000: concentració i hegemonia del Grup Torras Hostench a Espanya

Anem-nos-en ara a 1977. Els fruits saborosos de l'expansió dels anys 60 es marciren per la crisi internacional que arribà a Espanya justament al voltant de 1976, derivada en bona part del fort augment dels preus del petroli (i, tot plegat, enmig del complex procés de transició democràtica). La indústria del paper resultà tan beneficiada de l'expansió com perjudicada per la recessió. Quant a les papereres gironines, l'abans esmentat treball inèdit de 1977 les enumera i n'exposa els trets principals. És un moment que —malgrat les primeres repercussions negatives de la depressió— reflecteix un dels principals màxims històrics del sector a les nostres comarques. Vegeu taula 3.

El 1977 Torras Hostench (TH) liderava molt clarament (ja des de

feia anys) el sector pasta-paper gironí. Hereva de Paulino Torras, TH no es limità només a la modernització de la central de Sarrià de Ter sinó que inicià, des de final dels anys 60, una decidida expansió al conjunt d'Espanya. El 1977, amb la crisi internacional al damunt, la societat era propietària de vuit de fàbriques arreu de l'Estat i tenia forta participació en dues més: TH Sant Julià de Ramis, TH Sarrià de Ter, TH Sant Joan les Fonts (TH absorbí Torras Juvinyà el 1970), TH Flaçà —Manipulats Enri— (14), Aglomerados, Fibras y Tableros (Sils), Papelera del Llobregat (el Prat de Llobregat), Papelera del Duero (Almazán, Sòria), Papelera de Andalucía (Mengíbar, Jaén), Industrial Cartonera (Alcalá de Henares, Madrid, 50%) i Ateval (Quart de Poblet, València, 45%). A banda de les fàbriques, operaven diverses societats forestals de TH (La Forestal del Sur,

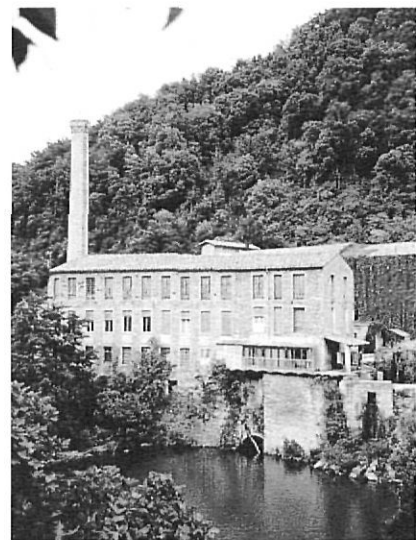

Agrícola del Torrente, Eucaliptos y Pinos...) amb delegacions a Girona, Huelva, Sevilla, Mengíbar, Santiago de Compostel·la i Brasil (Torras Brasil, que iniciava un pla de repoblació en una extensió equivalent a la comarca del Ripollès). Les delegacions comercials pròpies eren a Barcelona, Madrid, València, Bilbao, Saragossa, Sevilla, Beirut, Alger i París. El 1975 les tres plantes gironines de TH ocupaven 680 treballadors (n'eren 2.920 al total estatal, afegint a les set fàbriques les delegacions forestals i comercials), fet que la situava com a sisena empresa gironina quant a nombre d'empleats a la província, darrere de la SA de Fibres Artificials (SAFA, 2.460 treballadors), Grober (1.080), Renfe (810), Tèxtil Ballvé (740) i La Farga Casanova (720), i per davant de Burés (640), Gassol (620), Vincke (528), Armstrong (480) i Solé y Palau (480) (15). Sis anys després (1981), les 227.000 tm. produïdes pel conjunt del grup (papers i cartrons) suposaven el 9%

del total espanyol de l'agregat paper-cartró.

La segona paperera gironina era i és Torras Domènech, que, amb entrada el 1963 de capital francès —Papereries de France i Banque Louis Dreyfus—, està especialitzada igualment en paper d'impressió, tot i que en feu també d'alt llumíent, per a envasaments i altres. Importava la major part de la pasta consumida.

A banda de TH trobem dues fàbriques més de producció integrada (elaboració pròpia de cel·lulosa): Papelera Riera (Ripoll) i La Papeiera del Freser (Ribes). Riera comprava pi a un radi d'uns 100 km a l'entorn de Ripoll, també a França. En feia sobretot pasta química sense blanquejar (per a papers fins de color marronós). Abans de les coníferes, s'elaborava —com hem dit— d'espart i alberdís (fins a mitjan dels anys 50). La Papelera del Freser fou originàriament un molí de paper manual. Abans de 1915 s'hi instal·là una màquina contínua d'1,5 m d'ample que consumia pasta de

La Paperera Olotina, a la Vall de Bianya (la Canya), intervinguda per la Generalitat republicana durant la Guerra Civil per fer-hi cel·lulosa forestal per a pólvores.

fusta, procedent de dues desfibradores mecàniques. El 1923 la fàbrica fou comprada per Frederic Sau, treballador de l'empresa. Cap a 1950 els Sau ampliaren l'antic molí per muntar-hi una planta de pasta química blanquejada (d'espart procedent del sud-est d'Espanya, tractat en una lleixivadora esfèrica). Dels anys 50 fou també la nova màquina de paper (igualment d'1,5 m), adjacent al molí, la nau de la qual segueix la corba del mateix Freser al bell mig de Ribes. La secció de cel·lulosa va tancar als anys 80 en resultar més rendible comprar pasta externa. El negoci, incloent-hi la nau de manipulats i talladores, cessà el 1992. Cal afegir que els Sau compraren a més el molí d'en Gorra quan el deixà la família Riera, cap als anys 40. Hi muntaren també una planta integrada, amb pasta mecànica, en activitat fins al 1968.

Avui, enderrocada la ripollesa Riera, i tancades les plantes de pasta de Ribes i de Sarrià de Ter, ja no es fabrica cel·lulosa a les comar-

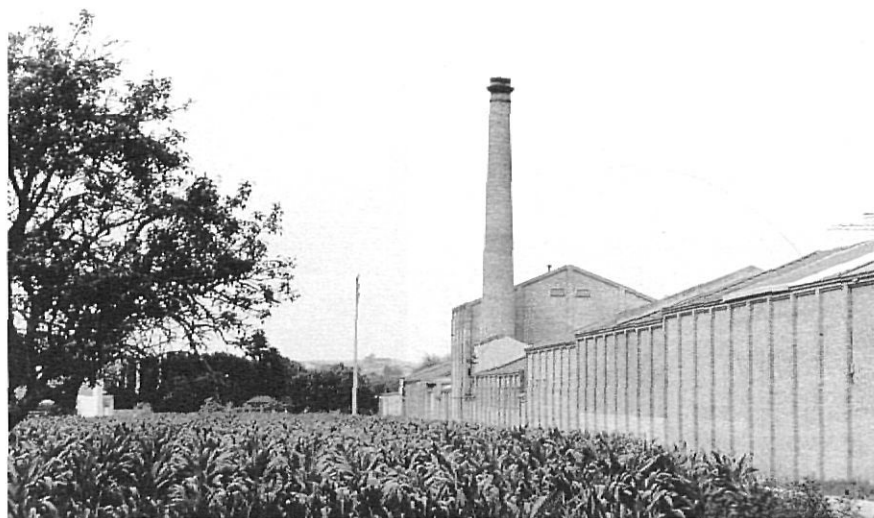
La crisi de la segona meitat dels anys setanta i la modernització tecnològica fan anar en orris diverses fàbriques gironines, ara a mans de les multinacionals.

ques gironines. Destaquem a més que hi hagueren altres intents, com el de Celulosa Industrial Alto Ter, que a l'inici dels 50 assajà la producció de pasta de ginesta (abundant a l'alt Ripollès). La iniciativa no quallà en bona part pels problemes de la contaminació generada per la lleixivació en un poble turístic com és Camprodon. Tanmateix, canviant la localització, l'empresa es va reorientar cap als cartrons emmotllats per a subministrament a les empreses de cava (separadors d'ampolles a les caixes). En activitat a Sant Sadurní d'Anoia, produeix ara sobretot envasos de fruita i d'ous. Manté el domicili social a Camprodon (vegeu mapa 2).

Que Girona ja no produeixi fibra verge (de fusta) no vol dir que totes les fàbriques rebin la cel·lulosa (assecada i premsada) d'empreses foranes, sinó que moltes utilitzen fibra regenerada (compreu retalls de paper per reciclar-los i convertir-los en pasta). A banda de La Papelera del Freser, una empresa capdavantera en aquest camp ha estat Vila Tarradell, a Sarrià de Ter des de 1921. La màquina muntada el 1945 partia de paper recuperat i elaborava estrasses i altres papers d'emballatge. La producció era petita (0,5 tm/dia), però va servir per a noves iniciatives. Recordem que el 1959, a banda de l'activitat sarrianenca (dues instal·lacions), Vila entrà de soci industrial a La Confianza, a Beuda. S'aconseguí aviat una producció (24 hores) de 2,5 tm de paper, a partir de retalls d'impremta, d'emballatges de cartró i de sacs de ciment. Més important que el volum de producció fou la innovació tècnica que suposà la planta de conversió d'aquests materials en pasta de reciclatge, una de les capdavanteres d'Espanya (1975). Avui

en plena activitat, i dirigida pel nét de Vila i Tarradell, la fibra regenerada es destina a papers especials (per a bosses, per a embalatges, paper suport d'alimentació...). Respecte a Sarrià de Ter, als anys 70 els Vila hi ocupaven més de 100 treballadors, i se situaven com a tercera empresa del sector a la província, després de Torras Hostench i Torras Domènech. Ara, sota el nom de Paperera de Girona, fabrica manipulats especials (bosses i altres).

Seguint a Sarrià, destaquem ara la segona societat d'aquest poble d'experts paperaires: Manipuladors del Ter (avui integrada al grup italià Cartiere Fedrigoni), fundada per Domènech Pons-Serés, tècnic procedent d'una empresa de manipulats paperers de Mataró. Des de 1973 s'ha anat consolidant com un dels productors importants d'autoadhesius a Espanya, en especial per a etiquetes de vins i caves. Abans es dedicava més a l'ennobliment (metal·lització, xarolat, engomat...) del paper, sempre comprat al mercat.

Torras Domènech, a Flaçà, planta inaugurada el 1934.

PERE SALA

Si de Sarrià de Ter passem per Girona, han desaparegut tant La Aurora (que tancà el 1932), com la pionera La Gerundense (que ho féu, dèiem, el 1973). Només trobem el 1977 una petita empresa, Fenoid, que siliconava paper (per a adhesius i altres aplicacions). Però si ens dirigim a la Selva, la cosa canvia. No tant per Celulosas de Sils (que feia pasta de retalls per a cartró bast, per a la seva casa mare, Fàbregas de Queralta, de Mataró), sinó per Plemen-Negra (Complementos Industriales), de Breda, dedicada a paper suport de fotografia per a la veïna matriu Negra Industrial (Negra y Tort, des de 1932, que adequaven el paper —primerament importat— per Agfa i altres marques, amb una quota de gairebé el 100% de la producció espanyola durant molts anys, quota heretada després per la successora). Plemen comprava pasta estrangera, i feia també paper heliogràfic per a reproducció de plànols i altres, i opalines (paper translúcid). Avui fabrica paper de qualitat per a fotocopiadores.

En tornar a pujar cap a la Garrotxa, trobem a Banyoles Cartonnages Massó (a l'antiga fàbrica dels Escatllar –tancada de 1928 a 1941–, que elaborava cartró de retalls per a safates de pastisseria i altres); a Besalú, el mateix Escatllar (paper de retalls per a parafinar i estrasses); a les Preses (al límit municipal amb Olot), Envases Universal (muntatge i impressió de caixes a partir del cartró ondulat fabricat per la casa matriu del Barcelonès); i, sobretot, a Olot, Alzamora (també manipulador i impressor de caixes de cartró –i de paper i cartronet–, iniciada el 1900 per Pere Alzamora Michel amb un negoci de papereria i impremta, i en forta expansió des de 1933 –màquina impressora automàtica– i, especialment, a partir de 1960; avui, amb cinc naus a Olot i una a Girona, ocupa més de 150 persones). Entremig, a Sant Joan les Fonts, a banda de la factoria que fou Torras Juvinyà, el 1977 destacaven l'antiga Pedro Vila (elaborador d'estrasses i cartrons assecats a l'aire, sota la direcció del fill d'Eduard Vila i Juvinyà –que ara fa també, a partir de retalls, paper de colors d'alta qualitat–, seguint la tradició del seu avi, maquinista de Torras Juvinyà que es posà per compte propi) i Hijos de Francisco Sala Rabet (fabricant encara avui de cartró semiartesanal, assecat a l'aire, també partint de retall).

La crisi de la segona meitat dels anys 70, i sobretot el procés de modernització tecnològica i de major obertura comercial de la següent dècada, va fer anar en orris força fàbriques gironines (i les més importants han passat a dependre de multinacionals). Al 2000 queden 14 instal·lacions (eren 23 el 1977): Torras Papel/Lecta (plantes a Sarrià de Ter i Sant Joan les Fonts), Torras Doménech/Aconda Paper (Flaçà),

Paperera La Confianza, a Besalú-Beuda, originària de 1880. En primer terme, les bales de paper de retall per a reprocessament i fabricació de paper reciclat.

Enri/Papereries Hamelin (Flaçà), Alzamora (Olot), Manipulados del Ter/Fedrigoni (Sarrià de Ter), La Confianza (Besalú-Beuda), Paperera de Girona (Sarrià de Ter), Guarro Casas/Arjo Wiggins (Campdevàrol, antiga Ylla), Pedro Vila (Sant Joan les Fonts), Complementos Industriales (Breda), Envases Universal (les Preses), Sala Rabet/Ecocartró (Sant Joan les Fonts) i Celulosa Industrial Alto Ter (fàbrica a Sant Sadurn d'Anoia).

Torras Papel (després d'aixecada la suspensió de pagaments de 1982 i amb la integració el 1986 a la forta gestora Kuwait Investment Office –i malgrat els problemes de malversació per part de l'alta direcció financera del *holding* Grupo Torras–) ha consolidat decididament la seva hegemonia paperera, no ja a Catalunya sinó al conjunt d'Espanya, especialment pel que fa a valor generat. El 1993 disposava de nou fàbriques, amb més de 2.700 treballadors: Leitz (Navarra, 606 ocupats), Montañesa (Saragossa, 533), Sarrià de Ter (408; 600 abans de tancar la planta de cel·lulo-

sa el mateix 1993), Motril (Granada, 373), Algesires (Cadis, 300), Sant Joan les Fonts (282), Uranga (Guipúscoa, 106), Carmen (Biscaia, 65), i Almazán (Sòria, 47) (16).

Avui el grup Torras Papel (que manté les nou fàbriques i també nou delegacions comercials pròpies –Barcelona, Madrid, Portugal, França, Itàlia, Alemanya, Regne Unit, EUA i Argentina–) lidera clarament a Espanya el subsector de paper per a impressió i escriptura (17), amb un 60% de la producció estatal (1998). En l'especialitat de paper estucat (18), el seu domini productiu és absolut (410.000 tm el 1998, que és el 100% de la fabricació espanyola) (19). Amb una plantilla a tot l'Estat de 3.660 treballadors, les seves vendes de l'any 1999 foren de 110.000 milions de pessetes, fet que la converteix en una de les poques empreses catalanes que sobrepassen la facturació de 100 mil·lards de ptes. anuals (600 milions d'euros). Si bé estrictament ja no és una empresa de capital espanyol, podem considerar-la catalana,

Avui el grup Torras Papel lidera clarament a Espanya el subsector de paper per a impressió i escriptura, amb un 60% de la producció estatal (1998)

millor dit, gironina, des del punt de vista de la direcció industrial, atès que Sarrià de Ter contralitza la gestió productiva del conjunt del grup, de la mà d'homes sorgits del coneixement paperer disposat durant segles a les nostres comarques). A la planta de Sarrià de Ter, el 1998 s'hi fabricaven 107.000 tm (12% del total espanyol d'impressió i escriptura). Es troba dins del grup de les 60 primeres plantes de paper de la Unió Europea.

Amb la sortida accionarial de KIO, a final de 1999 Torras Papel s'ha integrat a Lecta (participada majoritàriament per CVC Capital Partners), tercer grup europeu en paper estucat (darrere de Sappi i Stora-Enso), ara amb una producció total d'1,2 milions de tm anuals, de les quals cap al 38% procedeixen de Torras i la resta de dues grans plantes, una a França (Smurfit Condat) i l'altra a Itàlia (Cartiere del Garda). Si

bé la direcció general de Lecta es localitza a França, la financera CVC Capital Partners és una gestora anglesa de fons d'inversions, que canalitza en part important estalvi nord-americà captat per Citibank. Lecta —que vol mantenir les actuals

plantes, ocupació i gestió industrial de TorrasPapel— preveu sortir a borsa després del procés d'articulació de les tres empreses (20).

Pere Sala és investigador en història econòmica i professor visitant a la UAB.

(1) J. Nadal i Farreras, «La Gerundense (1842-1973): una fàbrica de paper», a R. Alberch et al., *Girona al s.XIX*. Girona, Gòthia Ed., 1978, p. 113-143. F. Cabana (1992): «La Gerundense: primera fàbrica de paper continu», a *id.*, *Fàbriques i empresaris*. 4 vols., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 4, p. 38-42. J. Clara, «La Aurora: fàbrica de paper continu», a R. Alberch, *cit.*, p. 145-161. F. Cabana, *cit.*, «L'Aurora», vol. 4, p. 43-48. M. Gutiérrez, «L'Espagne est encore dans l'enfance. Máquinas francesas y fracasos español. La mecanización de la industria papelera española (1836-1880)», a Jordi Nadal et al., *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. 2 vols., Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona (Col·lecció Homenajes), 1999, vol. I, p. 1252.

(2) M. Gutiérrez, «Tradición y cambio tecnológico: la industria papelera española, 1750-1936», a J. Nadal i J. Catalán (eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (ss.XIX-XX)*, Madrid, Alianza, 1994, p. 346.

(3) J. M. Birulés, «Les naus d'en Flores o la pervivència d'una arquitectura modesta», *Parlem de Sarrià*, núm. 27, 1999, p. 33-36. J. Brugada i A. Vila, «Els Flores, una missaga de fabricants de paper», *Parlem de Sarrià*, núm. 27, 1999, p. 20-32. P. Sala, «La pastera Felip Flores. Primera fàbrica a Espanya de pasta de fusta per a paper (1870)», *Parlem de Sarrià*, núm. 26, 1999, p. 20-24.

(4) El procediment, sota patent Torras-Xuclà, fou adoptat a diversos països d'Europa. P. Sala, «Torras Hostench: la modernització del sector pasta-paper a Catalunya. Una cronologia a partir del Butlletí d'empresa», *Parlem de Sarrià*, núm. 29, 1999, p. 18.

(5) M. Gutiérrez, «L'Espagne...», p. 1258.

(6) J. Catalán, «Capitales modestos y dinamismo industrial: orígenes del sistema de fábrica en los valles guipuzcoanos, 1841-1918» a J. Nadal i A. Carreras (direc. i coord.), *Puntos regionales de la industrialización española (ss. XIX y XX)*. Barcelona, Ariel, 1990, p. 127. M. Gutiérrez, «Control de mercado y concentración empresarial: 'La Papelera Española', 1902-1935», *Revista de Historia Industrial*, núm. 10, 1996, p. 183-199.

(7) F. Giménez Guitiérrez, *Guía...*, p. 97.

(8) J. Tarrés, *Pasat i futur de la indústria del paper a les comarques gironines*. Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials, 1977. Agraïm al Dr. Gabriel Riera la cèssió d'aquest manuscrit —que es troba sense paginar—. Per al conjunt del present article, ha estat també important la col·laboració de les famílies papereres Magret, de Campoprodon, Sau, de Ribes de Freser, i Vila, de Sarrià de Ter.

(9) J. Nadal, «La industria fàbrica española en 1900. Una aproximación», a J. Nadal, A. Carreras i C. Sudrià (compil.), *La economía española en el s. XX. Una perspectiva histórica*. Barcelona, Ariel, 1989, p. 52-57.

(10) F. Rahola i Trèmols (1908), «Del comerç i de la indús-

tira a catalunya», a F. Carreras i Candi (dir.), *Geografía General de Catalunya*, 11 vols., Barcelona, Edicions Catalanes, 1980, vol. 1 (reproducció facsimil de la 1a edició, 1808-1918), p. 461.

(11) *Manual Financiero y de Sociedades Anónimas de España*, Madrid, 1934, p. 786.

(12) F. Cabana, «Els Torras», a *Fàbriques...*, vol. 4, p. 51-63.

(13) J. L. Asenjo, *El papel y su fabricación*. Madrid, INLE, 1960, p. 22.

(14) Enri obria portes a final de 1976 amb el suport d'Enrique Grebler, financer suís i soci capitalista dels germans Joan i Francesc Torras i Hostench (fills de Paulí Torras i Domènech) des de 1940.

(15) J. Tarrés, *Pasat i futur...* segons dades de *Fomemo*.

(16) *Boletín de Calidad*. Grupo Papelero Torras, gener 1994 (agraïm a l'empresa la cèssió d'aquesta publicació).

(17) Subsector que representa el 21% del pes total generat pel sector paperer (papers i cartons: 4.2 milions de tm el 1998) a Espanya.

(18) L'estucat representa el 46% de la producció estatal de papers d'impressió i escriptura.

(19) D'aquestes 410.000 tm, se n'exportaren unes 200.000. La importació espanyola fou de 600.000 tm. Així, el consum d'estucat a Espanya el 1998 fou d'un 810.000 tm (26% de quota de mercat per a TorrasPapel).

(20) *Expansión*, 9.XI.1999. *La Vanguardia*, 9.XI.1999.